

ՀԱԻՅ ԼՈՒՍ. ԺՈՂ. ԿՈՄԻՍԱՐԻԱՏ—ՍՈՑ. ԴԱՍ. ԳԼԽ. ՎԱՐԶ.

Ս.ՇԵՆ. Ս. ԱՍՏԻՃ. ԴՊՐՈՅԻ ԳՐԱԿԱՐԱՆ

ԲՆՈՒԹՅՈՒՆ 1/2 ԱՇԽԱՏԱՆՔ № 3

598.2

Թ-97

ԹՐԻՉՈՒՆՆԵՐԻ ՉՈՒՆ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹ.

Յ Ե Ի Ե Վ Ա Գ — 1927

Գրատեպլար № 286բ. Կ. 586 Տիրամ 6000

Պետհրատի յերկրորդ տպարան Յերեվանուս — 889

ԹՈՂՈՒՆՆԵՐԻ ՉՈՒՆ

Ամեն տարի, հենց վոր աշնան որերը մտանում են, թոշուների մեջ իրարանցում է բնկնում: Հավաքվում են յերամներով և կարծես, աննպատակ դես ու դեն են թափառում: Հանկարծ մարդագետիներում այնպիսի թոշուների յես պատահում, վոր ամենևին նրանց տեղը չէ, կամ տափաստանների թոշուներին անտառումն են տեսնում, անտառի թոշունին՝ դաշտերում, դաշտի թոշունին՝ պարտեզներում, մի խոսքով տիրում է մի ընդհանում խառնաշփոթութուն: Վորսորդների համար բաղդավոր սր է բացվում, ել ինչպիսի թոշուներ ասես, չեն վորսում աշնանը, այնպիսի հազվագյուտ թոշուներ, վոր հազարավոր քիլոմետր գնաս՝ չես ճարի:

Ինչ է պատահել: Ինչո՞ւ ամենքը քոչելու ցավով են բռնվել: Ամեն աշուն մեր աչքի առջև կատարվում է թոշուների համաշխարհային մեծ շարժում: Այս չերևույթը շատ վաղուց է գիտնականների ուշադրութունը գրավել, միայն վերջին

ժամանակներս ե հաջողվել նրա իսկական պատ-
ճառն իմանալ:

Յես ձեզ այժմ կը պատմեմ, թե առհասարակ
ինչպես ե կատարվում թուշուհների չուն, ինչո՞ւ
և դեպի ո՞ւր են նրանք չվում, իսկ դուք աշխա-
տեցեք դիտել և ուսումնասիրել ձօր բնակավայրի
չվող թուշուհների կյանքը: Յեթե սիրում եք վոր-
սորդութուն այդ բանը ձեզ կը նպաստի շատ
հուշար թուշուհը դառնալու, վորովհետև լավ ծա-
նոթ կը լինեք, թե վոր թուշուհը վոր կողմից ե
գալու, չէրբ և վոր ուղղութիւնը: Բացի այդ՝ ո՞վ
գիտի, գուցե մի հնար մտածեք այդ խեղճ
թուշուհների յերկար ու գովարին ճանապարհոր-
դութունը մի բանով հեշտացնել և դրանով նը-
րանցից հազարավորների կյանքն ազատել կործա-
տից:

1. ՓԵՏՐԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

Հատապառուհներ, սունկեր հավաքելու և
ուրիշ գանաղան ամանալին գրոսանքների
ժամանակ չենք նկատում, թե ինչպես ա-
տիճանաբար լուռ ե յերգեցիկ թուշուհների
ուրախ յերգը: Անտառներն ու ձմակները,
գաշաերն ու տափաստանները դեռ բոլոր-
ովին չեն գատարկվել, այտեղ դեռ շատ թուշուհ-
ներ կան, բայց նրանք միայն ծվծվալով դես ու
դեն են թուշկոտում և կարծես, մոռացել են
յերգելը: Շատերը նույն իսկ թագնվել են: Մըշ-

առապես կշկշացող կկուն ու կաշաղակը չը գիտես
վորտեղ են թագնվել, սոխակի հետքն անգամ
չկա, ել վոր մեկի անունը տամ: Այն ինչ՝ նրանք
բոլորն ել մեզ մոտ են դեռ: Նրանք արդեն իրենց
գործերը կատարել, վերջացրել են. ճուտեր են
հանել, դաստիարակել, ո՞վ ինչպես կարողացել ե,
մնացել ե միայն չվելը: Նրանց փետուրները
սաշվել են, պետք ե հին գգեստը վայր ձգել և
նոր, թարմ և տաք գգեստ հագնել: Ամառվա
կեսին արդեն այդ փետրափոխութունը սկսվում
ե: Հին փետուրները մեկը մյուսի յետեից ըս-
կսում են թափվել. փետրաթափի ժամանակ
թուշուհն իրեն վատ ե գգում, հիվանդանում ե,
ջղպանանում, վախկոտ ե դառնում և ամեն կերպ
աշխատում ե ուրիշների աչքից թագնվել խոտերի
և տերևների տակ: Նա գգում ե, վոր ինքը թուշ
ե և աշխատում ե չը մատնել իրեն վո՞չ միայն
յերգով այլ և ծվծվալով: Փետրափոխութունը
շատ հետաքրքիր յերևուլթ ե: Յերկու յերեք
շաբաթ թուշուհների հին փետուրները թափվում
են, իսկ նրանց տեղը գալիս են ավելի նոր, թարմ
և թալամաղ փետուրներ: Շատ թուշուհների այդ
նոր գգեստը բոլորովին նման չե գարնանալին
գգեստիս, այլ բոլորովին ուրիշ գույն ունի: Յեր-
բեմն վերջին գգեստն ավելի համեստ ե լինում,

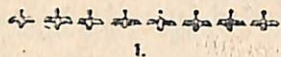
մուսլ, գորշ կամ մոխրագույն, այն ինչ գարնանօ
զգեստն ավելի փարթամ և վառ գույներ ուներ:
Մի քանի թուշունների սև զգեստը փոխվում է
սպիտակի: Կարծես թե թուշուններին ձմեռը
համեստ զգեստն ավելի չե հարմար: Յեվ իսկա-
պես այդպես է: Գարնանն ու ամառը ծառերի
և խոտերի կանաչ տերևների մեջ ավելի հեշտ է
պաշտպանություն գտնել, փորքան ել ուզում է
վառ գույներով զարդարված լինեն: Մարգագե-
տիները և դաշտերի անհամար ծաղիկներն ավելի
պայծառ ու բազմերանգ են քան նրանց փետուր-
ները: Հենց վոր թուշունը ծղկվեց ու մտավ թփի
կամ տերևի տակ, արդեն նա ապահով է, վոր
գիշատիչի ճանկից ազատվեց: Աշնանն ուրիշ բան
է: Խոտերը խամրում են ու գետնին կպչում, ծա-
ռերի տերևները դեղնում են ու թափվում, ան-
տառ ու դաշտ մերկանում են: Խալտաբղետ ու
պճնված թուշունը վոշ մի կերպ չի կարող թազ-
նըվել թշնամու սրատես աչքերից: Հասկանալի
չէ, վոր վորքան համեստ լինի աշնան զգեստը,
այնքան նա նման կլինի դեղնագույն տերևներին,
գորշագույն խոտերին և հողի գույնին, այնքան
և ձեռնտու թուշունի համար: Ահա փետրափո-
խության նշանակությունն ու պատճառը:

2. ԻՆԲՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

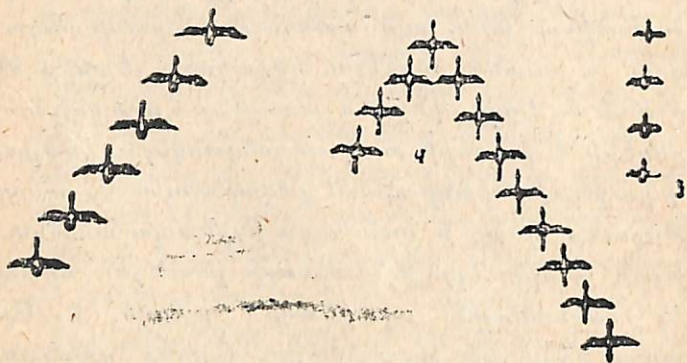
Աշնան զգեստափոխությունից հետո թու-
շուններն ավելի զվարթ ու կալտառ են դառ-
նում: Փետրափոխությունը նրանց սաստիկ
նվազեցնում է, իսկ փետրափոխությունից
հետո նրանց ախորժակն այնպես է բաց-
վում, ինչպես հիվանդությունից նոր առող-
ջացածինը: Ահա, այդ պատճառով նրանք անգա-
բար և առանց հոգնելու կերակրի յեաւից են
ընկնում: Բայց, ինչպես ասացինք, աշնանը տե-
րևների և խոտերի տակ պաշտպանվելու հնարա-
վորությունը քանի գնում զժվարանում է, ուստի
թուշունը պետք է նաև հոգա ինքնապաշտպանու-
թյան մասին: Նրա թշնամիները քնած չեն, նրանց
եւ «աշնանային ախորժակը» բացվել է: Այդ
պատճառով այն թուշունները, վորոնք գարնանը
մենակյաց կյանք ելին վարում և միմյանց հետ
կովշտում, այժմ բարեկամացել են: Թե՛ ծեր և թե՛
ջահել այժմ հավասարապես պահանջ են զգում
հասարակության մեջ, խմբերով ապրելու: Ահա,
հավաքվում են և չերամներ կազմում: Մոտենում
են նախ չերկուսը, նրանց մոտիկ է գալիս չեր-
բորդը, չորբորդը... հանդիպում են հինգերորդին,
այնպես վոր հինգը դառնում է տաս, տասը—
հարյուր, հարյուրը—հազար: Զարմանում են, թե

վորտեղից հավաքվեցին այդ բյուրավոր լերամ-
ները: Վախեցնում ես լերամին, տեսար՝ թուավ
մեկը, մյուսը, լերրորդը, լերբեմն բոլորը մեկ

1.

5

6

Նկ. 1 Յերամների ձևերը

անգամից: Առաջամ շարքերով թռչում են. վոր-

տեղ մեկը—այնտեղ և՛ ամենը: Առանձնապես
գարծանք են պատճառում այդ լերամներից մի
քանիսի թռչելու ձևերը: Ո՞վ չի տեսել կռունկ-
ների յեռանկունաձև լերամները, կամ վաչրի
սագերի անկյունավոր շարքերը—կապույտ լերկ-
նակամարով թռչելիս:

3. ՅԵՐԱՄՆԵՐ

Մի քանի տեղեկութուններ ել վորսորդ-
ների պատմածներից հաղորդեմ ձեզ: Յերթ
հրացան ես պարպում չվող կռունկների լերամի
վրա, կապարի կոտորակներն, իհարկե, մինչև
նրանց չեն հասնում, բայց նրա շարքերն իսկույն
քանդվում են: Նրանք վախեցած ցրվում են դա-
նազան կողմ, հետո հավաքվում են իրար գլխի
մի կույտ կազմում և վորորապատույտ բարձրանում
դեպի վերև: Նրանց բարձրաձայն կոկոտցը ցույց
ե տալիս, վոր սաստիկ անհանգստացած են: Յեվ
ահա, նրանք բարձրացել են բարձր, շատ բարձր:
Յերթ առաջնորդները համոզվում են, վոր վտանգն
անցած է, նորից չսվում է ողի մեջ նրանց բարձր
կոկոտցը, վոր նշան է, թե իրենց ընկերներին
կարգի վեն հրավիրում: Յերամը գարձալ յեռան-
կունի ձև է ընդունում, կռունկները շարվում
են իրար յետևից, ամեն մեկն իր առաջվա տեղե-

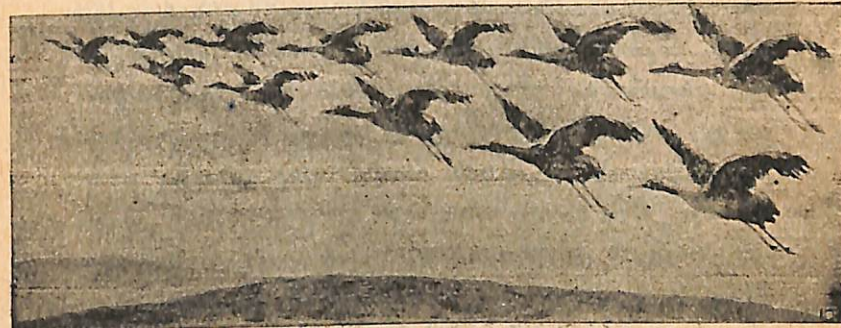
ե բռնուժ, իսկ չեռանկյունու առաջ գարձյալ նույն հին փորձված առաջնորդը: Յեվ կոռնկներէ գումարտակը ճանապարհ ե ընկնուժ անձախ, առանց ավերորդ ազմուէի: Հեռզհետե նրանց հետքն անհետանուժ ե և աճա հյուսիսալին կողմից նըրանց փախարինուժ ե մեկ ուրիշ խուժք, վոր դարձյալ նույն ուղղությամբ ե թռչուժ: Ե՛ն, թող նրանք իրենց ճանապարհը գնան, իսկ մենք տեսնենք, թե ինչո՛ւ չվելուց առաջ թռչուններն այսպես համախմբվուժ են իրար գլխի:

4. ԱՇԽԱՏԱՆԲԻ ԲԱԺԱՆՈՒՄ ՅԵՎ ՓՈՒՍԱ- ԴԱՐՁ ՈՒԿՆՈՒԹՅՈՒՆ

Յերբ թռչունն զբազված ե կերակուր վորոնելու աշխատանքով, չի նկատուժ իր շուրջն ինչ ե կատարվուժ և թշնամին ամեն հեշտությամբ դարան մտած, հետապնդուժ ե և անմիջապես բռնուժ: Իսկ չեթե չերկու, չերեք, լամ մի քանի թռչուններ համախմբված են, չերը նրանցից մի քանիսը կերակուր են վորոնուժ, մյուսներն այդ ժամանակ հոկուժ են: Հասկանալի չե, վոր աշխատանքի այսպիսի բաժանուժը նրանց հնարավորություն ե տալիս վտանգից ավելի հեշտությամբ պաշտպանվելու: Սա փոխադարձ ուղ-նության մի պարզ օրինակ ե, վոր մենք հանդի-

պուժ ենք թռչունների և ուրիշ շատ կենդանի-ների մոտ: Աճա, թե ինչո՛ւ յեն նրանք իրար մոտ համախմբվուժ: Բայց, սրանից բացի՝ մեկ ուրիշ ոգուժ ել կա:

Աշնան օրերին քանի գնուժ կերակրի խիստ պակասություն ե զգացվուժ: Թռչունների սոված լմբերն առավուտից մինչև ուշ գիշեր թափառուժ են կերակուր ձարելու համար: Վերջիվերջո նըրանք սովաման կարող են լինել, բայց այդ սարսափելի վտանգից խուսափելու համար, նրանք թողնուժ են իրենց հայրենիքը և գնուժ ուրիշ յերկիրներ: Յուրաքանչյուր խմբի մեկ կան մի քանի ծերունի, փորձված թռչուններ, վորոնք արդեն մի քանի անգամ չվել են ձմերիլու զանազան վայ-

Նկ. 2 կոռնկների յերամներ

րեր: Աճա, հենց զրանք ել դառնուժ են առաջնորդ-

ներ: Տեսել եք, ինչպես թուխան առաջնորդում է իր ճուտերին, ինչպես կրթկրթալով հավաքում է նրանց, չերբ կերակուր է ճարում, կամ ինչպես ծվարում է և զգուշացնում մի փոքե վտանգ նախատեսելիս: Ծիշտ նման պարտականութուն իրենց վրա չեն վերցնում նաև չվող չերամների առաջնորդները: Նրանք չերամներին առաջնորդում են ծանոթ ճանապարհներով, իջևանում են մի տեղ կերակրվելու, մի այլ տեղ ջուր խմելու և մի չերրորդ տեղ գիշերելու համար: Յեթե ճանապարհին հոգնում է մեկ առաջնորդը, նրան փոխարինում է մյուսը, չերկրորդը — չերրորդը և այլն:

Այնպիսի տեղեր կան, ուր թուշունները սիրով մնում են մի քանի ուր, մինչև վոր վատ յեղանակներից ստիպված այդտեղից ել հեռանան: Իսկ չերբեմն ել, ընդհակառակը, այնպիսի տեղեր են պատահում, վոր նրանք վոչ մի գնով չեն համաձայնի այնտեղ իջեվանել: Այդ բանը վկայում են բոլոր լավ վոր սորգները և թուշնորաները: Իսկ այդ բանը շատ հեշտ է բացատրելը: Առաջնորդները զուր տեղը չեն, վոր չերամը կանգնեցնում են այլ կամ այն տեղում: Նրանք դեռ չերիտասարդ հասակից, չըվելու ժամանակ ծանոթացել են, թե վոր տեղն

է ափելի ձեռնուռ և վոր տեղն է կերակրով հարուստ:

Յերբ ապեն ծանոթացանք թուշունների չվելու պատճառների հետ, չերբ լուացանք, թե ինչ նշանակութուն ունեն նրանց համախմբումները, այժմ փորձենք ծանոթանալ, թե ինչպես է կատարվում շուն:

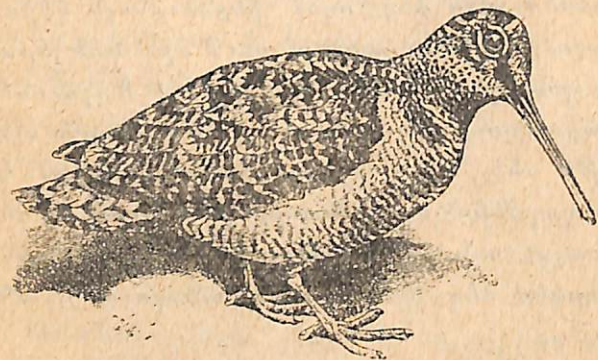
Ի հարկե, այսպիսի փորքիկ գրքուչկում դժվար է ձեզ ամեն բան պատմելը: Յես միայն այնքան կպատմեմ, վոր ձեզ ոգնի ինքնուրույն կերպով դիտողութուններ կատարելու: Թուշում են չերամները ցամաքների և ծովերի վրայով: Թուշունների յուրաքանչյուր ցեղ իր հատուկ ճանապարհն ունի, վոչ թե մեկ, այլ տասնյակ ճանապարհներ: Այդ ճանապարհներն ուսումնասիրելն այնքան ել հեշտ չեն, բաց այն աշխատանքը, վոր յես պիտի առաջարկեմ ձեզ, կարծում եմ, անողուտ չի անցնի:

5. ՉՎԵԼՈՒ ԿԱՐԳ

Չվելու ընդհանուր կարգն այսպես է: Ամենից առաջ չվում են միջատակերները, վորոնք վորոշակի կերակուրներով են սընվում, որինակ, մեղվա կերը, վորսում է մեզու և մեղվանման միջատներ: Վաղ են ճանապարհվում նույնպես կկուեն և այն թուշունները, վորոնք կերակրվում են միջատների թրթուրներով: Նրանց

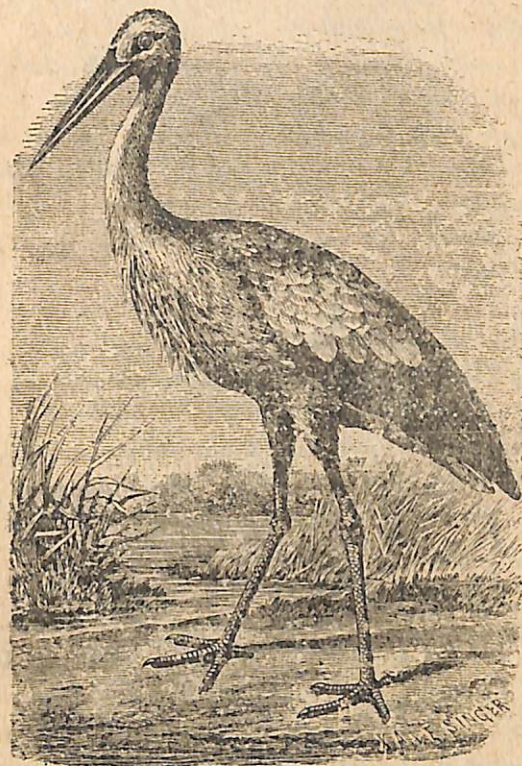
յետեից ճանապարհովում են սոխակը, կապտափողը, կարմրատուտը և ուրիշ միջատակեր թռչունները: Սրանք բոլորը փոքրիկ չերամներով թռչում են արշալույսին կամ վերջապահին, անցնելով անտառից անտառ, վորտեղ ցերեկը թագնվում են հանգստանալու և կերակրվելու համար: Այդ ժամանակ գետերի, լճերի և ճահիճների ափերին լսվում են վայրի բազերի, ճուտերի և կացարների աղաղակները, վորոնք

Նկ. 3 կացար

աղմուկով թռչում են մեկ ջրափոսից մյուս ջրափոսը: Ավելի ուշ շփում են սարյակները, տորգիկները, կոուենկները, վայրի սագերն ու բազերը և հատիկակեր թռչունների մի ամբողջ բազմութուն: Մի բանիսր թռչում են ցերեկն աղմկելով և կռկռալով, մյուսները թագնվում են և միայն չերեկոյան կամ գիշերն են ճանապարհվում:

Մի բանիսի ճանապարհը գետերն են, ուրիշներինը՝ ջրաբաժանները, լայն դաշտերն ու տափաստանները, չերրորդ խմբինը՝ անտառները և այլն: Աշնան չուխ ժամանակ գետերի, լճերի և

Նկ. 4 Արագիլ

լճակների ափերը, աչգիներն ու անտառները, ձորերը մի առանձին կենդանու թիւն են ստանում:

6. ՉՎԱՎԱՅՐԵՐԸ

Ո՞ւր են գնում այդ բոլոր թոշուները:

Գնում են այն չերկիրները, վորտեղ ձմեռն ել կարող են կերակուր ճարել: Իհարկե, միջատակեր թոշուները չվում են շատ հեռու հարավ, ավելի տաք չերկիրներ: Այն ժամանակ չերբ մեզ մոտ ամեն ինչ մեռած է, և ձյան կույտերի մեջ թաղված, այնտեղ, հեռու հարավում ամառ է, արևն այրում է: Մեր թոշուներն այնտեղ ամենայն հեշտությամբ ճարում են ամեն տեսակ միջատներ և կերակրի նեղությունը չեն քաշում:

Հացահատիկներով կերակրվողները շատ հեռու չեն գնում, վորովհետև այդ կերակուրն ամեն տեղ կը ճարվի, վորտեղ գետինը չի սառչում կամ ձյունով ծածկվում:

Զրի մեջ կերակուր ճարողները ձմեռում են այնպիսի տեղերում, վորտեղ ձմեռն այնքան խիստ չէ, վոր գետերի ու լճերի չերեսը ծածկվի սառույցով:

Ահա, այս ամենն իմանալուց հետո ձեզ մնում է, վոր ինքներդ հետաքրքրվեք և ուսումնասիրեք այս դարձանալի չերևույթը: Զեր դիտողությունները բոլորը գրի առեք և այն ժամանակ կը տեսնեք, վոր շատ բաներ կան, վոր յես չը կարողացա ձեզ պատմել և շատ նորանոր բաներ ձեզ համար հասկանալի և պարզ կը լինեն:

« Ազգային գրադարան

NL0269809

ՀՈՒՅՍ ԵՆ ՏԵՍԵԼ ԶՈՒՅՆ ԳՐԱ

Գինը

1. Տերևաթափ և աշնան զույներ . . .	10	կ.
4. Պատուհներ և սերմեր	10	»
8. Ինչ վոր կը ցանես, աչն ել կը հնձես	10	»
11. Բամբակ	10	»
12. Տորֆ, քարածուխ և նավթ . . .	10	»
16. Մեղու	15	»
20. Հան, եր.	15	»
21. Շերամ	10	»

ՇՈՒՏՈՎ ՀՈՒՅՍ ԿՏԵՍՆԵՆ

2. Կենդ. հարմարացումը և ձմեռալին քունը.	
5. Հող և նրա մշակումը.	
6. Բանջարանոց.	
7. Ալգէ.	
9. Մարգագետին	
10. Ող և ջուր.	
13. Կովի կերը և խնամքը.	
14. Կաթնամթերքներ.	
15. Ընտանի թռչունների խնամքը. . .	
17. Գյուղատնտ. մեքենաներ և զործիք- ներ	
18. Ակվարիում և տերրարիում	
19. Ինչպես կազմել հերբարիում	
22. Անտառ	